

таку зустріч прийшов і Шелест. До того він не поспішав приходити. Чимало наших стали успішними, а то й відомими діячами, такими, як поети Борис Олійник, Вадим Крищенко, Роберт Третьяков, газетярі Евеліна Бабенко-Півторадні, Олег Ситник, Тамара Бойко, працівник радіоредакції Василь Березовський, письменники Олекса Мусієнко, Віктор Погрібний. Важко назвати всіх, у кого життя склалось добре. А у нього... Адже за сміливу патріотичну позицію закінчити аспірантуру йому не довелося. За товаришування з Василем Стусом, за підтримку поглядів Івана Дзюби, за свою поведінку він замість наукової праці двічі відсидів за ґратами у Вінниці й Казахстані. Повернувшись, був без роботи, потім працював чорноробом, розбирав по цеглині румовища на захаращеній Петрівській вулиці, що розпочиналася від вул. Смирнова-Ласточкина й виходила на Глибочицьку.

Останні 10–15 років ми часто спілкувалися, бо разом працювали в одному приміщенні видавництва “Київська правда”: він у редакції “Вечірнього Києва”, я у редакції “Київської правди”. Досить часто під час обідньої перерви за чашечкою кави ми продивлялись фотографії, згадували студентські роки: як він частенько приносив мені книги, які, вважав, заслуговували на увагу. Так я прочитала Ремарка, Кроніна, Моєма, Пруса, Свінцицького. Дарував репродукції Дюрера, Каналетто, листівки із зображенням Наполеона. Дещо з цього збереглося у мене й досі. Ми знов стали друзями. І знов він познайомив мене з книгами Коцюбинської, Багряного, Башкирцевої, Стуса, Памука. Всіх не пригадаю. Ми ходили разом у театри, в музеї, на презентації книг і ювілеї до Будинку письменників, на такі, як 80-літній ювілей часопису “Все-світ” або вечір пам’яті Павла Тичини. Були на зустрічі з Ліною Костенко в Києво-Могилянській академії. Узимку 2004 року майже щодня були на Майдані. У 2005 році їздили до Львова на форум видавців, де спілкувалися з письменниками Василем Шклярком, Юрієм Покальчуком, Ірен Роздобудько та ін. Крім Львова в останні роки він побував у Дніпропетровську, на Волині, в подорожі Півднем України, багато їздив по Київщині. Встигав він брати участь і в зйомках у кіно, на телебаченні. Дуже дорожив своєю дружбою з київським товариством “Лемківщина”, куди його час від часу запрошували на зустрічі або прочитати лекцію на певну тему. Всі стіни в його однокімнатному помешканні заповнені полицями з книгами – від дореволюційних томів до найсучасніших. Ще зі студентських років почав збирати радянські й зарубіжні листівки, їх налічувалося кількасот.

Мені дуже пощастило, що я була близькою людиною Юлія Володимировича Шелеста. Я вдячна долі за дружбу з ним, за те, що він значно збагатив духовно моє життя. Світла пам’ять про нього назавжди залишиться в моєму серці. Пишу ці рядки, а по радіо лунають слова англійської пісні “One way ticket”. Так, на жаль, дорога з життя має тільки один напрямок.

11 серпня 2009 року родичі й друзі поховали його в с. Гребінках на Київщині. Так він побажав, щоб лежати поруч з батьками й сестрою. Хай буде пухом йому рідна українська земля...

Ніна Грицайло (Київ)

Ярослав Іванович Дзира (12.05.1931–21.08.2009). Важке, але дуже плідне, відтак славне життя випало історикові-джерелознавцю, історіографові, шевченкознавцеві, літературознавцеві, мовознавцю, публіцисту й перекладачеві Ярославу Івановичу Дзирі. Держава, у якій він жив, зупинила його наукову кар’єру в самому розквіті наукових сил. Того фатального для багатьох року йому виповнилося 41, тож у системі совєцької й підсовєцької науки він здобувся лише на кандидата філологічних

наук. Де сформульовано, що й перед ким він завинив? Зрештою, зробили вигляд, що йому вибачили, але професором, навіть просто доктором, він уже не став. Не був ні консультантом, ані членом вченої ради того інституту, звідки вийшов на “чисту” пенсію. Системі, владі його високий інтелект виявився непотрібний. Вченим чиновникам ніколи не було дано збагнути, що, можливо, вони, і то кожен із них персонально, у своєму житті чогось від того недоодержали. Втім, у середовищі професіоналів його глибоко шанували, а незалежні дослідники й поготів. 1991 р. в Канаді Дзира став академіком Києво-Могилянсько-Мазепинської академії, діяльність якої була справою енергійного й принципового Ярослава Рудницького. Кому властиві такі повороти душі, хто здобудеться на почуття заздощів такої кар’єрі?

Він народився 12 травня 1931 р. в с. Трушевичах, тепер Старосамбірського району Львівської області. Вийшов із селянського роду, був сином офіцера УГА, репатріанта з Чехії. Сформувався в традиційному національно-християнському середовищі на ґрунті історичної пам’яті, національної церкви, національної обрядовості й національної пісні, а також товариства “Просвіта”. Вчився він за підручниками Дмитра Дорошенка, Івана Крип’якевича, Володимира Кубійовича і за ними відповідав на уроках, навіть на совєцьких. Далекі чи й протилежні щодо них були пріоритети тих, що опанували новонабуті терени. Ярослав Іванович оповідав, що 1941 р. в сусідньому селі було вкинуто до соляної шахти близько чотирьох тисяч земляків. У школі Ярослава вчився разом із хлопцями, які пішли у повстанці, згодом їхні родини більшовики вивезли до Челябінської області. Того самого 1947 р. і Дзира був виключений з 10 класу Нижанковицької середньої школи (закінчив Новоміську середню школу). З 1948 р. він учителював, але в 1949 р. був звільнений зі звинуваченням в українському буржуазному націоналізмі. Працював у Добромільському райфінвідділі. У 1952 р. він закінчив Дрогобицький учительський інститут. Пишався, що був чи не перший із галичан, хто закінчив філологічний факультет Київського державного університету ім. Т. Шевченка (1958; із відзнакою). На четвертому курсі написав працю “Поєма Івана Франка «Мойсей»”, яку науковий керівник член-кореспондент АН УРСР Євген Кирилук рекомендував до друку і яку (з затримкою на п’ять років!) було таки надруковано. Із відзнакою Дзира захистив дипломну роботу “Фонетичні особливості мови проповідей Йоанікія Галятівського «Ключ розуміння царства небесного»”. Ця перша праця дослідника повинна була б зберегтися в архіві університету. Ми прекрасно усвідомлюємо, що студентів таку тему могли дати лише щойно після ХХ з’їзду, але все одно вражає, які тексти день у день він читав у бібліотеках, намагаючись відсторонюватись від того, що писали тодішні газети.

Молодому дослідникові відкривався широкий шлях у святу науку, але це був тернистий шлях. У передмові до книжки спогадів С. Білоконя із сумною усмішкою він згадував: “«Найактуальнішими» темами вважались «Боротьба КППС за...» і «Боротьба КППС проти...»”. У 1958–1961 рр. Ярослав Дзира – аспірант Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка. 1959-го у румунській газеті “Новий вік”, що виходила українською мовою, з’явилась його перша публікація. Почався період успіхів і звершень. Довгі літа – у 1962–1972 рр. – він працював молодшим науковим співробітником Інституту історії АН УРСР. Під керівництвом акад. Ол. Білецького (1884–1961) готував дисертацію “Літопис Самійла Величка і творчість Тараса Шевченка”. У дописі до “Літературної України” науковий керівник зазначав: “Як не дивно, до Дзири ніхто з дослідників не помітив, як уважно читав Шевченко цей літопис, що так вплинув на уявлення поета про минуле України, беручи з Величка і освітлення постатей окремих гетьманів, і багато іншого аж до окремих образів, порівнянь і метафор. Та-

лановите дослідження-відкриття Ярослава Дзири – справжнє нове і важливе слово в нашому шевченкознавстві”¹. Із захопленням Білецький оповідав про його роботу літературознавцю Ієремії Айзенштокові (1900–1980), – а ці почуття, емоції, писав Дзирі останній, взагалі не дуже були йому, Білецькому, властиві, бо він, мовляв, “був людиною скептичною”. За кілька років інший фахівець, людина іншого покоління д-р Орест Зілинський написав у приватному листі: “Пощастило Вам з цією темою неабияк. Дослідники десятки разів ходили навколо неї, не замічаючи, які можливості тут приховані. А ідейне значення її та Ваших висновків дуже велике”.

Крім названих, щирі стосунки з Дзирою підтримував, і то до самої своєї смерті, ще один вчений з покоління Розстріляного відродження – Микола Ткаченко (1892–1965), так само, як і Дзира, історик і шевченкознавець, а також історик Михайло Марченко (1902–1983).

Колега з інституту, що мала з ним 40-річний стаж контактів, Марія Дмитрієнко відзначала, що у Ярослава Івановича була “розвинута загострено асоціативна текстувальна пам’ять, відчуття образу”, тож він помічав те, чого не бачили його попередники. До Дзири дослідники ще не виявили історичних джерел творів Шевченка, тому пояснювали останні спрощено.

Перші Дзирині публікації читали не лише фахівці-літературознавці, його твори увійшли в коло читання широкого кола тодішньої інтелігенції. Борис Антоненко-Давидович розсилав їх своїм закордонним кореспондентам. Його супровідного листа до Бориса Дмитровича опублікував Дмитро Чуб (Нитченко)². 6 червня 1962 р. президент Клубу творчої молоді Лесь Танюк записав у щоденнику: “А я з великим задоволенням прочитав у «Вітчизні» просто-таки оригінальну статтю про Шевченка – Ярослава Дзири! Здавалося б, що нового можна сказати про Шевченка? Орди «шевченкознавців» – не лишили від нього живого місця: хмари заробітчан! Але Дзира взяв тему цілком нову – «Творчість Шевченка і літопис Величка». І це не популяшка, – справді дослідження, зі гарним історичним тлом, з сміливими гіпотезами”³.

Валерій Шевчук назвав сумної пам’яті номенклатурників М. Шамоту⁴ й І. Білодіда, що боролись проти його ідей, остереігаючися, певно, втратити щось для них дуже вагоме, тож активно воювали проти молодого вченого. Як писав в ювілейній статті “Ярославу Дзирі – 60” Михайло Брайчевський, “[...] відкриття Я. Дзири (на біду для нього), замість принести авторові визнання і славу, виявилось причиною поневірянь, що не закінчилися й досі... «Завалено» захист дисертації в стінах рідної Академії; лише через кілька років йому пощастило (таємно!) провести захист в Одесі. Підготовлену монографію не було допущено до друку”⁵. Отже, роботу як таку повністю не видано й досі. Очевидячки, в номенклатурному середовищі “пильність” і “принциповість” (у боротьбі проти націоналізму, ясна річ) були справою обов’язку совєцьких генералів від науки. Адже над ними стояли ще вищі посадовці, що мали свої персональні, себто посадові функції. Якби ті генерали не відкривали стрілянини,

¹ Літературна Україна. – 1962. – 10 серпня. – С. 2.

² Молодь України. – 1989. – 8 січня. – № 6. – С. 3.

³ *Танюк Лесь*. Твори: В 6 т. – К., 2006. – Т. VI: Щоденники 1962 р. – С. 406.

⁴ У листі від 12 травня 1974 р. І. Світличний, порівнюючи виступи М. Шамоти проти української культури з публікаціями Б. Чалого, констатував: “Мій колишній шеф робить це куди кваліфікованіше” (*Світличний І.* Голос доби. – К., 2001. – Кн. 1: Листи з “Парнасу”. – С. 121). А 19 лютого 1978 р. називав його Базаровим (Там само. – С. 488).

⁵ Літературна Україна. – 1991. – № 25. – 20 червня. – С. 3.

Юлій Володимирович Шелест (25.05.1937 – 23.07.2009)

їх самих покарали б. А так “міра покарання” визначала м’якість і лагідність кожного з них, – згадаймо знамениту фразу з анекдоту: “А мог бы и ножом!”. У даному випадку проявом гуманізму в тому середовищі могли вважати те, що Дзирину ідею про стару книжну мову як одне з джерел нової української мови акад. І. Білодід видав за свою і таким чином легалізував. (“А мог бы и ножом!”).

1968 р. Ярослав Іванович все-таки захистив кандидатську дисертацію “Літопис Самійла Величка і творчість Т. Шевченка” в Одеському університеті ім. І. Мечникова. Тоді проголосили, що встановити знайомство Кобзаря з козацьким літописцем за окремими творами, окремими сюжетами було справжнім науковим відкриттям. Вчений став відповідальним секретарем інститутської редколегії академічної серії “Історіографічні дослідження в Українській РСР” (вип. 1–6). Підготував до друку, прокоментував і видав “Літопис Самовидця” (К.: Наукова думка, 1971). Високо оцінив ту його роботу Ярослав Дашкевич: “Я. Дзирі довелося опрацювати власні правила передачі складного тексту, в якому зустрічається чимало знаків, відсутніх у сучасному правописі. З цим важливим і важким завданням упорядник дав собі раду блискуче. Застосована ним система передачі не викликає заперечень з огляду потреб історичного джерелознавства”⁶. Разом із інститутським колегою, колишнім Головним командиром УПА в ранзі полковника В. Куком із січня 1972 р. Дзира почав готувати до друку літопис Гр. Граб’янки.

Книжний, але далеко не кабінетний учений, Дзира завжди відчував себе відкритим до життя – такого, яким воно було. В пізніші роки публічно – на зборах, присвячених Іванові Світличному (липень 1995 р.) чи деінде – згадував добрим словом, як спілкувався в ті роки з викладачами Київського університету філософом Костем Ткаченком, викладачем педагогіки Іваном Бровком та журналістом Матвієм Шестопалом. Через першого, наприклад, Дзира запустив у самвидав рукопис Брайчевського, що потрапив таким шляхом до Бориса Антоненка-Давидовича, Бориса Харчука, Матвія Шестопала, Микити Шумила. Це були надійні люди. Вони не боялись говорити, що думали, відкритим текстом, а мислили вони про долю України.

Валерій Шевчук розмірковував: “Коли ми нині говоримо про так званих шістдесятників – найбільш творченосне післявоєнне покоління, маємо на увазі здебільшого поетів, часом і прозаїків, забуваючи, що це явище було комплексне, адже цілком можна говорити й про шістдесятників – критиків, композиторів, театральних діячів, художників, навіть учених: істориків, літературознавців, лікарів, технічну інтелігенцію... Я хочу сказати кілька слів про одну із найяскравіших появ цього покоління саме в науковому світі, історика та літературознавця Ярослава Дзиру, людину нелегкої біографії, гнаного в сумні часи застою, але котрий зумів зберегти своє чисте людське реноме і власну гідність, як учений”⁷. Приятелюючи в Інститутах історії та літератури з Ол. Компан, Ол. Апанович, М. Брайчевським і З. Франко, він поширював машинописні передруки праці “Інтернаціоналізм чи русифікація?” Івана Дзюби, оригінал якої довгий час зберігався у його паперах⁸, а також “Возз’єднання чи приєднання” Брайчевського. Категісти перехопили на кордоні “Репортаж із заповідника імені Берії” Валентина Мороза, який передрукували й намагались передати на Захід Я. Дзира й З. Франко. Якщо Брайчевський, Компан і Апанович стояли на дисидентських ревізійних позиціях, Дзира й Франко сповідували передусім національні ідеали. Були близькі Дзирі й Франко їхні

⁶ Вітчизна. – 1971. – № 10. – С. 206–207.

⁷ Молодь України. – 1989. – 8 січня. – № 6. – С. 3.

⁸ Русначенко А. Національно-визвольний рух в Україні: Середина 1950-х – початок 1990-х років. – К., 1998. – С. 168.

друзі-“західняки” – студенти й аспіранти з Польщі, Румунії й Чехо-Словаччини, які перебували в ті роки у Києві, іноземці, як їх називали, серед них Юрій Бача, Стефан Козак, Михайло Лесів, Михайло Мольнар. Близькі за походженням, духом, освітою, добре обізнані з забороненою в СРСР літературою, вони щиро підтримували один одного. У “конторі” за ними всіма пильно стежили, трактуючи як націоналістів.

Одна з авторів цієї статті, яка спостерігала внутрішнє життя Інституту історії зсередини, писала: “Свої національні погляди Дзира намагався ставити і розв’язувати як то робили Шевченко, Франко, Міхновський, галицька інтелігенція, члени ОУН. Інколи О. Компан і О. Апанович дорікали на його адресу, що він «обмежена людина» і не цікавиться космополітичною літературою, за то він не ображався на них, і це була правда. Дзира відкидав вчення класиків марксизму-ленінізму, як і російських революціонерів-демократів так, як їх інтерпретувала радянська історіографія, наукові працівники Інституту історії, тобто з позицій російської шовіністичної ідеології. Про це може свідчити той факт, що Я. Дзира жодного разу не посилався і не цитував їх у своїх працях, хоч, у свій час, витратив дуже багато дорогоцінного часу на їхнє примусове конспектування у вузах. Не користувався Дзира і офіційною фразеологією”⁹.

1970 р. було вбито Аллу Горську. 1972-го прокотилася друга (після 1965 р.) хвиля арештів і репресій. Як відзначили сучасні автори, “хібна ідейна позиція (помилково тут не проставлено лапок. – С. Б., М. Д.) позбавляла можливості плідної наукової праці” Ф. Шевченка, М. Сиваченка, О. Компан, М. Марченка, І. Шовкопляса, О. Апанович, Я. Прилипка, В. Зінич, Я. Дзиру, З. Франко, М. Коцюбинську, О. Ставицького, М. Роженка, В. Лісового, Є. Пронюка “та багатьох інших”¹⁰.

1972 р. Ярослава Дзиру та Василя Кука було звільнено з роботи у відділі української історіографії “за пропаганду буржуазно-націоналістичних ідей і дружні взаємини з репресованими дисидентами” (офіційно – за скороченням штатів першого, другого за несанкціонований вибір теми). Це була широка антиукраїнська акція. Видання джерел з історії України, в першу чергу літописів, було зупинене.

Того самого 1972 р. у “Науковій думці” з’явився друком 5-й випуск збірника “Історіографічні дослідження в Українській РСР” (рецензент М. М. Гамрецький). В анотації зазначалося: “Збірник охоплює широке коло історіографічних проблем історії України від найдавніших часів до наших днів. порушуються питання, зв’язані з вивченням прогресивної дожовтневої історіографічної спадщини (історичні погляди Б. Хмельницького, відомих істориків П. Симоновського, М. Драгоманова та ін.)”. Але у самому виданні читач знайшов з обіцяного лише статтю В. Сарбея, що стосувалась Михайла Драгоманова. Інші статті вилучили.

Розвідку Дзири про Межигірський козацький літопис було знято з п’ятого випуску “Історіографічних досліджень в Українській РСР”¹¹. За вцілілими гранками цю розвідку автор надрукував щойно 1999 р. у збірнику на пошану проф. Т. Мацьківа.

У шостому випуску згаданого видання Дзириної статті про історіографію лі-

⁹ Дмитрієнко М. Портрет історика очима його колег // Спеціальні історичні дисципліни: Питання теорії та методики. – К., 2002. – Ч. 8–9. – Част. 1. – С. 23.

¹⁰ Данилюк Ю., Бажан О. Опозиція в Україні (друга половина 50-х – 80-ті рр. XX ст.). – К., 2000. – С. 57.

¹¹ Дмитрієнко М. Портрет історика... – С. 19; Пінчук Ю. А., Ясь О. В., Гончар О. Т. Відділ української історіографії // Інститут історії України НАН України, 1936–2006. – К., 2006. – С. 152, 154.

Юлій Володимирович Шелест (25.05.1937 – 23.07.2009)

топису Граб'янки теж не виявилось, та і в такому вигляді за вказівкою тодішнього партійного керівництва УРСР наклад шостого випуску був майже повністю знищений. На сторінках “УІЖ”, як свідчать О. І. Гуржій та Л. І. Капітан, “було розгромлено опозиційну течію шістдесятників, представники якої мали безпосереднє відношення до публікацій на сторінках часопису [...]”¹².

Протягом 15 років Ярославіві Дзирі було заборонено друкуватися, покликання на його праці теж не могли з’являтися¹³. Між 1972 і 1987 рр. надруковано лише низку статей у “Шевченківському словнику” (вид. УРЕ, 1976–1977), – там працював тоді дуже неординарний номенклатурник Анатолій Кудрицький. Протягом 11 років Дзира заробляв на випадкових роботах, включаючи фізичні. У 1983–1990 рр. працював учителем англійської мови в київській 51-й вечірній школі на Подолі. Лише 1995 р. постановою бюро Президії НАН України, інакше кажучи, рішенням Б. Патона від 26 грудня 1994 р. Ярослав Іванович був поновлений на роботі в Інституті історії України на посаді старшого наукового співробітника. Таким чином, поза інститутом, поза офіційною наукою він перебував від 1972 по 1995 рр.

Вчений не “перебудовувався”, як його численні колеги, а сам готував незалежність. В останній період діяльності він робив те саме, що й раніше – опублікував низку ґрунтовних розвідок про українське літописання XVII ст., студії зі спеціальних історичних дисциплін. Часом це були старі тексти, “зарубані” в начальницьких кабінетах, часом – щось зовсім нове, те, на що сподвигло його саме швидкоплинне життя.

На його слово чекали довго, і воно прозвучало. На міжнародній шевченківській академічній конференції 1989 р. його заплановану доповідь “Шевченко та «Історія русів»” було знято з програми. Коли на прохання Ярослава Івановича головуючий академік Л. М. Новиченко оголосив його виступ, несподівано для присутніх він виголосив повідомлення “Тені і платні коментатори його творчості”. Невдовзі стаття прозвучала по радіо й вийшла друком (Сучасність. – 1989. – № 5. – С. 104–108). Багато літературознавчих королів відчули себе трохи роздягненими. Ніби для вузьких спеціалістів з лінгвістики була написана, але насущні й широкі проблеми соціального життя зачепила розвідка Дзирі “Історія прадідівської літери «Ї» (Український історик. – 1990. – Ч. 104–107. – С. 71–77). Як щирий шістдесятник-нонконформіст, вперше на нью-йоркській конференції, присвяченій 125-річчю від дня народження М. Грушевського (1991), а тоді й при інших нагодах Дзира скритикував політичну позицію професора Гарвардського університету Джорджа Грабовича, сформульовану у книжці останнього “Шевченко як міфотворець” (Cambridge, 1982). Інспірував появу статті Марка Антоновича “Гарвардська невдала концепція шевченкознавства” у своєму збірнику (т. 2). Як український патріот, Дзира завжди стояв на державницьких позиціях Шевченка.

На добре продуманих оригінальних археографічних засадах вчений підготував до друку козацький реєстр 1649 р., який ніколи не зміг видати. Він побачив, що відтворення писаного (природно, етимологічним способом) тексту старих українських документів консервує саму русифікацію української мови, тому ввів до аналізу елемент фонетичний. Як щирий шістдесятник, Дзира раз у раз повертався до останніх рядків антології Юрія Лавріненка “Розстріляне відродження” (травень 1959 р.), де дослівно було сказано так: “Лякливі злочинці-страхопуди побачили, що у «Великому Льюху» після 25 років лежать не мощі, а живий молодий міцніючий вітаїстичний

¹² Інститут історії України НАН України, 1936–2006. – С. 224.

¹³ Дмитрієнко М. Портрет історика... – С. 19.

дух відродження”¹⁴. Введення живого голосу, українського мовлення неспростовно показало, що йдеться про живу українську вимову. А мікроаналіз записів у реєстрі привів дослідника до великих наукових узагальнень. Його нове відкриття втілилось у яскравий текст “Іван Виговський як реформатор українського правопису та основоположник національної діалектології” (Конотопська битва 1659 року: Зб. наук. праць. – К., 1996. – С. 43–77). Характерне твердження В. Голобуцького, що на його пам’яті Дзира “найбільш серйозний з сучасних знавців козаччини”¹⁵.

Роки незалежності стали порою другого цвітіння великого вченого. Він поставив питання, вирішити яке зможе тільки великий колектив дослідників, і то лише протягом не менш як кількох років роботи. Ідеться про його відому працю “Козацький правопис поета: Чи маємо академічне видання творів Т. Шевченка” (Марра mundi: Зб. наукових праць на пошану Ярослава Дашкевича з нагоди його 70-річчя. – Львів; К.; Нью-Йорк, 1996. – С. 616–634). Я. Дзира видав книжку “Автопортрет нації” (К.: Бібліотека українця, 1997; 2-ге вид. – 1998), де на матеріалах історичних джерел періоду Київської Русі, козацьких реєстрів 1581 і 1649 рр., в яких зафіксовано імена, прізвища й прізвиська наших далеких предків та географічні назви, розкрив, так би мовити, національний паспорт українців, довівши, що на своїх етнічних землях вони споконвіку були автохтонною нацією, державотворчою спільнотою з притаманним їй прагненням щоразу за сприятливих умов відроджувати свою державність. Повернувшись до давньої історіографічної полеміки, він висунув нові аргументи стосовно того, що авторами “Історії русів” були Григорій та його син Василь Полетики.

Найважливіші, на його думку, твори свого життя Дзира звів до купи у ще не виданій книжці “Біля джерел Кобзаревого слова”. (Я розпочав набирати рукопис, але за організованим браком організаційних можливостей у т. зв. Центрі культурологічних студій не закінчив цієї праці й досі. – С.Б.) Дзира розкрив нові невідомі джерела Шевченкової творчості там, де їх ніхто ніколи не бачив – у його найраніших творах (“Реве та стогне Дніпр широкий” // В сім’ї вольній, новій. – К., 1989. – Вип. 5. – С. 345–385). Вчений досліджував зв’язки Гоголя з Україною. Систематично навідуючи Центральну наукову бібліотеку і безперервно читаючи, він натрапив в академічному Гоголевому багатотомнику на “Размышления Мазепы”, на які доти не звертали уваги і які він радо спопуляризував. Потім у кількох виданнях передрукував статтю “Заповіт Гоголя: «Проголосити незалежність» України”. Вперше в історіографії він прокоментував “Історію русів” (К.: Веселка, 2001), що вийшла зі словником, іменним та географічним покажчиками.

У роки незалежності шістдесятники спромоглися на інтелектуальне відлуння своїх молодечих звершень, за які давали строки (тюрми й табори) чи звільнення з роботи. Тепер Леоніда Світлична, Михайлина Коцюбинська, Валентина Чорновіл, Василь Овсієнко й інші приступили до видання старих текстів, передусім епістолярію, і – головне – коментування. Документи страшної доби, зашифровані від небажаного стороннього ока, у їхніх виданнях повнокровно розкрилися в усьому розмаїтті їхнього змісту. Як і вони, Дзира знайшов час, щоб записати спогади про лідера шістдесятників Івана Світличного (Доброокий: Спогади про І. Світличного. – К., 1998. – С. 325–329), про колежанку з інституту й Клубу творчої молоді – Олену Компан, а також про істориків, з якими разом працював і яким особисто симпатизу-

¹⁴ Лавріненко Ю. Розстріляне відродження: Антологія 1917–1933. – [Paris,] 1959. – С. 967.

¹⁵ Голобуцький В. Запорізьке козацтво. – К., 1994. – С. 137.

Юлій Володимирович Шелест (25.05.1937 – 23.07.2009)

вав – Федора Шевченка й Івана Гуржія. Займаючи високі посади, саме вони у ранні роки його роботи в інституті підтримували Дзиру у його ініціативах. Вони разом розпочали й серію пам’яток “Джерела з історії України”.

Чимало Дзириних робіт досі лишились у рукописах. Вчений підготував до друку текст студентської праці Миколи Зерова, присвяченої літопису Григорія Граб’янки. Ця марудна праця, яку Дзира завдав собі сам, не втратила актуальності, бо у недавньому виданні: *Зеров М. Українське письменство / Упор. Мик. Сулима. – К.: Основи, 2003* – зеровську студію представлено лише... опублікованими цитатами. В Америці й Канаді, уже зовсім відірвавшись від офіційного вченого середовища, київський вчений оглядав перейдений шлях. Познайомився з представниками старої школи українських шевченкознавців – професором Ярославом Рудницьким, президентом Української Вільної Академії Наук Марком Антоновичем, Богданом Стебельським. У портфелі “Українського історика” в рукопису лишилися спогади Дзири про культ М. Грушевського в середовищі української інтелігенції років підсоветського застою. Досконало володіючи англійською, він самостійно й легко пересувався тоді цими країнами. Казав, що у спогадах у нього все сказано відверто, названо імена й прізвища. Зрештою, писати інакше він і не вмів. Копії мемуарів не лишилось, отже, як тепер кажуть, це ексклюзивне джерело до грушевськіани повоевної доби. Ні Шевченко, ні Компан, ані Гуржія звернулись до цієї теми не встигли. Він устиг.

Відаючи належне тим, хто йшов попереду, і замолоду, і наприкінці життя писав статті про своїх учителів і попередників – Осипа Бодяньського, Володимира Перетца, Олександра Білецького, Миколу Гудзія. Переклав з російської статті Володимира Антоновича про українських гетьманів.

Протягом усього життя Ярослав Дзира охоче займався просвітницькою роботою. За допомогою друзів-“іноземців” надрукував низку статей у варшавських виданнях УСКТ “Наше слово”, “Наша культура” й “Український календар”, які в Україні читали тисячі спраглих до українознавчої інформації людей. З приводу повісті Тойн де Фріса “Кенау” надрукував у “Всесвіті” статтю “Свобода в кожному з нас”. У свою чергу, його статті передруковувались в еміграційних виданнях “Україна і світ” (Ганновер), “Українська книга” (Філадельфія), “Життя і слово” (Торонто).

Радо друкувався в енциклопедіях та довідкових виданнях, почавши з ледве чи передбаченої статті про Адріана Кащенко в “УРЕ” (1961. – Т. 6). Його цікаві статті про Мартина та Йоахіма Бельських, Й. Гільденштедта, С. Гмеліна, Северина Гощинського та інших прикрасили нудний і сірий (не лише за кольором оправ) чотири томник “Радянська енциклопедія історії України” (1969–1972). Уже в останні роки його статті про Володимира й Дмитра Антоновичів, Самійла Величка, Михайла Возняка, Миколу Гоголя, Григорія Кониського, В’ячеслава Липинського, Михайла Остроградського та ін. увійшли до призначених для читання олігархів (хай читають!) “інформаційно-іміджевого” альманаху “Золота книга української еліти” (К.: Єврімідж, 2001) та меморіального альманаху “Видатні діячі України минулих століть: Золоті імена України” (К.: Єврімідж, 2001). Переклав з чеської “Годину тиші” Ів. Кліми (К.: Дніпро, 1965) та із словацької роман Г. Зелінової “Чардаш диявола” (К., 1971).

1988 р. він став членом Координаційної ради з питань розвитку національного кіномистецтва, 1990 – членом Спілки письменників України, членом редколегій видань “Український історик” (ред. Л. Винар; з 1990), “Розбудова держави» (з 1994), “Історіографічні дослідження в Україні” (вип. 7–10), “Спеціальні історичні дисципліни” та ін. З 1992 р. він – заступник голови Київського осередку Українського історичного товариства (М. Брайчевського). Був членом науково-методичної ради

Товариства політв'язнів і репресованих. Одержав Почесний диплом Американського біографічного інституту (1999). Його біографію занесено до довідника “Життя славетних” та видання “Who’s Who” (США).

Коли надійшла пора підсумків, до 70-річчя вченого вийшла двотомова “Збірка наукових праць” на його пошану в серії “Спеціальні історичні дисципліни: Питання теорії та методики” (К., 2002. – Ч. 8–9. – Част. 1–2), куди подали свої студії Марко Антонович, Михайло Брайчевський, Михайло Гуць, Ярослав Дашкевич, Стефан Козак, Василь Кук, Валерій Шевчук, п’ять лауреатів Шевченківської та Державної премій України, 19 докторів і професорів, 24 кандидати наук та дослідники-початківці, у яких ще все попереду. Назване видання ініціювала одна з авторів цих рядків, яка надрукувала в ньому сім статей¹⁶. Там було вміщено список Дзириних праць (300 записів). До речі, в ювілейному інститутському виданні 2006 р. значиться більше число – понад 330.

“За власним бажанням” він перестав ходити до інституту з 1 січня 2006 р. Держава оцінила його діяльність пенсією у 1431 гривню та орденом “За заслуги” 3 ступеня (2005). Характерно, що в “Енциклопедії історії України” (К., 2004. – Т. 2.) про Дзиру “забули”. Члени редколегії, мабуть, мали свої наукові критерії, рамки, куди видатний вчений не входив.

Останні роки Ярослав Іванович хворів. Помер він 21 серпня 2009 р. від ішемічної хвороби серця. Поховали його 24-го, в День незалежності – на Північному кладовищі біля с. Літок під Броварами (46 дільниця, 13 ряд, місце 20). Аспіранти, що вивчатимуть його потужну наукову спадщину, знатимуть, де покласти йому квіти. Віриться, що дослідження його спадщини не забаряться, стільки в ній нереалізованого, стільки вказано шляхів і ще стільки роботи¹⁷. З’ясування внутрішньої структури його наукової спадщини і зв’язків окремих її фрагментів – справа далекого майбутнього. Скільки томів складе її видання, ми теж ще не знаємо.

Його спадщина монолітна й цільна, а список публікацій від початку й до кінця – одна пряма лінія, без жодного зигзагу. На відміну від суєтних колег, що переймались т. зв. актуальною тематикою, починаючи зі своїх найперших публікацій, він виявився суголосний і нашому сьогодні, і нашому завтра. У столиці України його тероризували за українство все його життя. Але Ярослав Дзира мислив і писав, щойно виникала для того хоч найменша можливість. Ще зовсім молодий, він студіював “Ключ розуміння царства небесного” Йоаникія Галятовського, і це залишилось із ним назавжди. Все життя він прожив чесно і ніколи, як тепер кажуть, не прогинався. Як не позаздрити по-доброму такій людині?

Сергій Білокін, Марія Дмитрієнко (Київ)

¹⁶ М. Дмитрієнко була також відповідальним редактором четвертого числа, присвяченого пам’яті О. С. Компан (К., 2000).

¹⁷ Література про Я. Дзиру за 1961–2002 рр. охоплює 162 записи (Спеціальні історичні дисципліни... – Ч. 8–9. – Част. 2. – С. 441–453). Додатки див.: *Світличний І.* Голос доби. – К., 2001. – Кн. 1; *Овсієнко В.* Свідчить Олена Апанович // Матеріали 10-х Липневих академічних читань. – К., 2002. – Вип. 1. – С. 49; *Білокін С.* Дзира Я. І. // Українські історики ХХ століття: Біобібліогр. довідник. – К.; Львів, 2003. – Вип. 2. – Част. 1. – С. 98–100, іл.; Інститут історії України НАН України, 1936–2006. – Показчики; Ярослав Дзира [Некролог] // Літературна Україна. – 2009. – № 29 (5317). – 10 вересня. – С. 2.